

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ДЕМОКРАТІЇ

УДК 324

ББК 66.037

Ігор Доцяк

УКРАЇНСЬКІ ВИБОРИ В СИСТЕМІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті аналізується вплив виборів на трансформацію політичної системи України. Обґрунтовується думка про виборчу поведінку як основний вид політичної активності для більшості громадян. Прослідковується динаміка виборчого процесу під час виборів Президента України 2004 року.

Ключові слова: трансформація, вибори, виборча поведінка, політичні партії.

Сучасна політична система України перебуває у стадії трансформації, що характеризується діями щодо безпосереднього її конститування, а також активного відтворення основних компонентів та ознак. Т.Заславська під трансформацією розуміє поступове і відносно мирне (не пов'язане з радикальною зміною правлячих еліт), але разом із тим глибоке і порівняно швидко перетворення суспільства, обумовлене, в першу чергу, не зовнішніми чинниками, а внутрішніми потребами системи [1, с.6]. Вивчення такого періоду пов'язане з аналізом, чому одні політичні системи успішно трансформуються в демократичні, а інші – ні. У політології існують різні підходи щодо дослідження трансформаційних процесів. Один із засновників транзитивного аналізу Д.Растоу [2, с.25] виділяє три фази переходу до демократії: а) підготовча фаза, яка характеризується серйозним конфліктом у середині політики; б) фаза прийняття рішень, коли здійснюється вибір альтернатив, які включають розробку і свідоме прийняття демократичних правил; в) фаза звання, коли політичні процедури та інститути поступово закріплюються і утверджуються в суспільстві в якості демократичних. Цей підхід дає можливість прослідкувати окремі стадії політичної трансформації і врахувати, що демократія є не просто набором стандартних правових процедур, а результатом соціальної практики. Г.О'Доннел і Ф.Шміттер [3, с.38] основну увагу звертають на послідовну інституціоналізацію змін і виділяють три стадії переходу до демократичної політичної системи: лібералізацію, демократизацію і соціалізацію. Під лібералізацією вони розуміють процес інституціоналізації громадянських свобод без трансформації владного апарату. Виникає так звана опікунська демократія, при якій політична система знаходиться під опікою влади. Демократизація являє собою політичну зміну,

яка відображає спільне компромісне рішення демократично настроєних сил. На другій стадії змінюється структура влади, оскільки опозиція одержує доступ до прийняття рішень.

Соціалізація громадян – завершення стадії перехідного періоду. Під час нього громадяни засвоюють нові норми і цінності. Такий підхід дає можливість прослідкувати зміни в системі формування влади та її здійснення. Виходячи з названих моделей, можна, на нашу думку, виділити такі стадії трансформації політичної системи України: а) лібералізацію політичного життя. Відбувається інституціоналізація громадянських свобод і контрольоване привідкриття режиму. У цей час відбуваються перші вибори на альтернативній основі; б) затвердження суверенітету. Формуються виборні політичні органи, закладаються основи для політичних та економічних перетворень; в) демократизацію. Змінюється структура влади, опозиція одержує доступ до прийняття рішень; г) соціалізацію. Відбувається засвоєння громадянами нових норм та цінностей, звання до нової системи відносин. У ході демократичного процесу формується організована система освіти і виховання, орієнтована на нові цінності.

Перебіг виборчої кампанії по виборах Президента України 2004 року та її результати дозволяють стверджувати про розвиток етапу демократизації політичної системи України. Подальші перетворення будуть визначатися впливом таких чинників, як:

- діяльність органів влади різних рівнів;
- розвиток соціально-економічної ситуації в країні;
- вплив міжнародних фінансових і політичних інституцій та урядів країн Заходу, політика Росії щодо України;
- рівень соціальної, передусім політичної, активності громадян.

Усі вони взаємопов'язані та взаємозалежні. Предметом нашого дослідження є аналіз впливу інституту виборів на динаміку суспільно-політичних трансформацій України.

Демократії, як формі організації політичної системи, повинні відповідати демократичні вибори. Вони мають складну структуру, яка визначається принципами виборів та певними принципами організації виборчого процесу (рис. 1.1).

Вибори, в їх демократичному розумінні, пов'язані, по-перше, з формуванням законодавчої бази, яка їх регламентує, та ефективним механізмом реалізації законів і контролю за їх дотриманням; по-друге, з електоральною культурою самих виборців, що дає можливість їм здійснювати свідомо волевиявлення і обмежує можливості різноманітного маніпулювання з боку політичних сил, органів влади, адміністрацій підприємств чи закладів та засобів масової інформації.

Законодавчу основу, що визначає виключну роль народу у здійсненні державної влади, проголошує ст.5 Конституції України: "Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади і місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Ніхто не може узурпувати державну владу" [4, с.5].

Демократичність виборів визначається рівнем демократичності політичної системи. Але тут можна простежити і зворотний зв'язок, теорію якого для аналізу суспільних систем використав Е.Тоффлер [5, с.271]. Вибори здійснюють зворотний вплив на політичну систему суспільства. Цей зв'язок може бути позитивний або негативний. Позитивний – прискорює динаміку змін, які відбуваються, посилюючи

ДЕМОКРАТИЧНІ ВИБОРИ

Принципи виборів	Принципи організації виборів
1. <i>Загальність</i> – усі громадяни, незалежно від статі, раси, класової чи національної приналежності, мови, рівня доходів, освіти, конфесій чи політичних поглядів, мають активне (в якості виборця) і пасивне (в якості кандидата) право на участь у виборах. 2. <i>Рівність</i> – кожен виборець має лише один голос, який оцінюється однаково, незалежно від приналежності тій чи іншій людині. 3. <i>Таємність</i> – рішення конкретного виборця не повинно бути кому-небудь відоме (закрита процедура голосування). 4. <i>Пряме голосування</i> – приймає рішення безпосередньо стосовно конкретного кандидата на виборну посаду, між виборцями і кандидатом немає яких-небудь інстанцій, що є посередниками в їх волевиявленні.	1. <i>Свобода виборів</i> – відсутність політичного, адміністративного, соціально-економічного, психологічного та інформаційного тиску на виборців, активність кандидатів і організаторів виборів. 2. <i>Наявність вибору</i> альтернативних кандидатів. 3. <i>Змагальний</i> і конкурентний характер виборів. 4. <i>Періодичність</i> і регулярність виборів. 5. <i>Рівні можливості</i> політичних партій і кандидатів, перш за все приблизна рівність їх матеріальних та інформаційних ресурсів.

Рис. 1.1. Структура демократичних виборів.

трансформаційні процеси. Негативний зв'язок, навпаки, консервує існуючий порядок і зупиняє зміни, сприяє утвердженню авторитарних проявів у політичній системі. Навіть відмова від проведення виборів негативно впливає на суспільні зміни. Так, процес демократичних суспільно-політичних перетворень в Україні був у значній мірі утруднений відмовою від дострокових демократичних виборів у 1991 році, що не дало можливості принципово оновити владу. На відміну від країн Балтії, зміни політичної еліти, що була б адекватною принциповим змінам в основах державності й моделі суспільного розвитку, не відбулося [6, с.6]. Отже, вибори є важливим чинником трансформації політичної системи. Така трансформація передбачає сутнісні, глибинні, системні зміни в цілому суспільстві, побудову принципово нових політичних, соціальних, культурних та економічних відносин. Саме через волевиявлення виборців проявляються політичні потреби системи, соціально-політична практика виборчої активності закріплює зміни, надає їм незворотного характеру.

Особлива роль виборів у зміні політичної системи полягає ще й у тому, що для більшості громадян України це чи не єдина форма політичної участі, через голосування вони отримують можливість впливати на державну владу. Саме в період виборів влада змушена долати свою відособленість від народу і робити спробу заручитись його підтримкою. При всій потужності адміністративного контролю над усіма сферами суспільного життя влада не здатна повністю контролювати волевиявлення громадян. Серйозний імпульс щодо прискорення трансформаційних процесів був отриманий на парламентських виборах 2002 року. Незважаючи на всі недоліки і порушення, що були на них, ці вибори були значним кроком уперед. Міжнародна місія спостереження за виборами ОБСЄ відзначила активну участь громадянського суспільства у виборчому процесі. Дуже обнадійливо було бачити, як багато українських громадян і неурядових організацій працювали, щоб вибори були прозорими [7, с.2]. Вибори засвідчили потребу українського суспільства у прискоренні процесу перетворень та його незворотного характері. Уперше найбільшу підтримку одержали політичні сили, які задекларували зміну політичної та економічної систем суспільства. Істотно зменшилась підтримка комуністів та більше половини електорату виявили

свою недовіру владі як корумпованій та неефективній. Саме ці вибори підготували ґрунт для подальших трансформацій. Якщо в цей період громадяни були ще не готові до захисту свого права вибору через масові акції протесту, то під час виборів Президента України 2004 року така готовність була сформована і проявилась у повній мірі. Порушення прав громадян на вільний вибір, як визначальну цінність демократії, мобілізувало політичну активність, яка вилилась у "помаранчеву революцію".

Саме в контексті виборчого процесу в сучасній політичній думці відбувається зміна парадигми революції. Події, які пройшли у пост-соціалістичних країнах, заставили по-новому підійти до оцінки цього феномена. До розпаду світової системи соціалізму підходи щодо суті революції були суперечливими. Марксистське розуміння полягало в ідеалізації революції як "локомотива історії". Використовуючи насильницькі засоби, вона швидко і радикально руйнує існуючий суспільний лад і створює умови для побудови більш досконалого. Домінування ідеї насилля, а також практика революцій, що існувала до середини ХХ ст., викликали несприйняття і критику революцій в західній політичній думці [8, с.666].

Революційним змінам протиставлялись еволюційні, які на основі ненасильницького характеру були більш ефективними й етичними. Проте, починаючи з "оксамитової революції" 1989 року в Чехословаччині, в суспільній свідомості відбувається еволюція розуміння революції. Вона починає розглядатись як суспільно-політичні зміни, що відбуваються за рахунок мобілізації масового соціального руху, виключно мирним шляхом (проте широко використовуючи саму загрозу застосування насилля). Формується позитивне сприйняття таких революцій у світової громадськості. Навіть для того, щоб виділити їх особливості, вони по-новому класифікуються. На відміну від попередніх революцій, які фіксувались у просторово-темпоральних межах (Велика французька революція 1789 року, Лютнева революція 1917 року і т.д.), ці революції іменуються через символічні означення: "оксамитова", "революція троянд", "помаранчева революція". Це підкреслює їх ненасильницький характер та прогресивний статус у суспільно-політичному розвитку. Всі "новітні" революції виникають у контексті виборчого процесу на основі мобілізації політичної активності громадян.

Фальсифікація результатів виборів владою призводить до формування масових політичних рухів, які цю владу і зміщують. У перехідних суспільствах право вільного вибору сприймається громадянами як визначальна і базова цінність демократії, її обмеження чи порушення викликає радикальне несприйняття і спричиняє виникнення масових суспільних рухів. Звичайно, розвиток таких революцій формується під впливом національних, ментальних, соціально-економічних та геополітичних чинників і потребує окремого й більш глибокого дослідження.

Висока політична активність громадян України під час виборів Президента здійснила суттєвий вплив на динаміку та характер демократичних трансформацій у політичній системі. Проте, на нашу думку, радикальний розкол у електоральних перевагах окремих регіонів України, загроза сепаратизму значно обмежили радикалізм і глибину змін, які відбулись.

Вибори до Верховної Ради України 2006 року повинні дати відповідь на ряд суспільно-політичних викликів:

- чи буде закріплено незворотність демократичних змін та європейських пріоритетів розвитку;

- чи реалізується сценарій реваншу сил, які програли на виборах;

- чи не призведуть діяльність влади та розвиток соціально-політичної ситуації до розчарування громадян у політиці, а значить, до зростання абсентеїзму.

Реалії сучасного політичного життя породжують багато запитань та претензій до ефективності і демократичності теперішньої влади, яка утвердилась за рахунок безпрецедентної для України політичної активності громадян. Тільки розвиток громадянського суспільства, його контроль за владою зможуть закріпити і продовжити демократичні суспільні трансформації.

Таким чином, на сучасному етапі трансформації політичної системи України визначальним чинником стають вибори. На результати виборів впливатимуть соціальні, економічні, культурні характеристики суспільства, геополітична ситуація та рівень політичної активності громадян. Свідомий і відповідальний електоральний вибір сприятиме засвоєнню громадянами демократичної політичної культури. Незворотність суспільних змін якраз і визначається утвердженням демократичної соціальної практики.

1. Заславская Т., Шабанова М. Социальные механизмы трансформации неправовых практик // Общественные науки и современность. – 2001. – №5.
2. Растоу Д.А. Переход к демократии: попытка динамической модели // Полис. – 1996. – №5.
3. O'Donnel G., Schmitter Ph. Tentative conclusions about uncertain democracies / Transitions authoritarian rule: prospects for democracy. – Baltimore, 1, 1986. – Book 4.
4. Конституція України. – К., 1996.

5. Тоффлер Е. Третья волна. – К., 2000.
6. Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні // Політична думка. – 2002. – №1.
7. Могло б бути краще // Дзеркало тижня. – 2002. – 6 квітня.
8. Короткий оксфордський політичний словник / За ред. І.Макліна й А.Макмілана; Пер. з англ. – К.: Основи, 2005.

I. DOCYAK

UKRAINIAN ELECTION IN A SYSTEM OF THE SOCIAL AND POLITICAL TRANSFORMATIONS

This article analyses the influence of the electoral process on the social and political transformations of Ukraine. The conclusion of the election as the most important transformation cause which influences essentially on the dynamics and the character of the transformation changes is made.

Key words: transformation, elections, electoral behavior, political party.